

ӘЛ ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ ФАРАБИ AL FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

BULLETIN

PHILOLOGY SERIES

ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Филология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия филологическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Philology series

№3 (161)

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

CONTENTS

Section 2 Literary Criticism

<i>Azimova A.Y.</i> M.F. Akhundzadeh and it's woman images system	4
<i>Aldabek N.A.</i> The artistic heritage of Zhambyl Dzhabaev	10
<i>Bazylova B.K.</i> Features of art reconstruction in the historical novel	16
<i>Buldybay A.S.</i> Feature skazitelskogo art of the Kazakh people	22
<i>Huseynova P.A.</i> The Ideas Of Independence In The Satirical Prose of Abdurrahim Bey Ahverdiev	30
<i>Dzhalamova Zh., Joldasbekova B.</i> Author's consciousness in the poem «The black Arab» («Cherniyarab») of M.M. Prishvin	36
<i>Kuliyeva A.</i> The importance of the letters in the research creativity of writer	42
<i>Sagyndykov N.B., Esenkulova A.</i> Dastan epic genre in the kazakh folklore	48
<i>Sarbasov B.S.</i> The motive of miracee birth in ture monuments	52
<i>Satkenova Zh.B., Bissegaliyeva N.K.</i> Language of poetic composition for children	56
<i>Seydymhanova T.B.</i> Lyric-epic poems of the Kazakh people	60
<i>Seitkazy E.S.</i> Images and symbolsin prose of O. Bokeev	66
<i>Soltanaeva E.M., Musaly L.Zh., Ajtmuhambetova A.S.</i> The embodiment of the national idea and the idea of «Mangilik El» in the ancient and medieval literature	72
<i>Tarakov A.S., Aytmukhanbetova A.S.</i> The examples of morality in the epos «The path of Abai» by M. Auezov	80
<i>Shainova G.B.</i> Features shaped structure prose T. Pulatova	86

Section 1 Linguistics

<i>Abayeva Zh.S.</i> Representation of the gender stereotypes in advertising texts	92
<i>Akhmetbek G., Nurzhayeva A.</i> Loanwords in chinese vocabulary	98
<i>Bekmasheva B.N., Zhautikbayeva A.A.</i> Lingua Cultural Aspects of Language	102
<i>Dosanova A.M., Madyeva D.B., Shakenova V.B.</i> The concept integration and language adaptation	108
<i>Ibrayev G.U., Aitpayeva A.S., Rakhmetova A.T.</i> Linguistic features of argotic lexicon in private correspondence in penal institutions	116
<i>Itzhanova N.B.</i> The verbs with the semantics of aggression in the media in Russia and Kazakhstan	122

**М. ӘУЕЗОВТІҢ
 «АБАЙ ЖОЛЫ»
 ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ
 АДАМГЕРШІЛІК
 ӨНЕГЕЛЕРІ**

О. Уайлд «Әркім тарихты жасауы мүмкін. Тек ұлы адамдар ғана оны жазуға қабілетті» деп тұжырымдағандай, Абайдың заманын, бүкіл бір қоғамның тарихын, әлеуметтік жағдайы мен тұрмыс-кәсібін, мәдениеті мен өмір дағдыларын, тәлім-тәрбиесін, таптық күрестер мен билік арасындағы тартыстар, халық тағдырын аяққа басуы, патшалық өкіметтің отаршылдық, озбырлықтарын, бай-болыстардың зұлымдығы, елдікке, бостандыққа деген ұмтылыс нышандары М. Әуезовтің төрт томдық тамаша туындысында қат-қабат өріліп отырады. «Абай жолының» талдап, таразылар, бағалар бір ерекшелігі – ұлттық тәрбиенің туындыда халықтың ежелден қалыптасқан ізгілік мектебі, өнегелік қағидалары, адамгершілік-адамдық мәселелерінің үнемі көтеріліп отыруы. Үлкен туынды атауы – «Абай жолы». Бұл ұлы жол – оның азаматтық болмыс-бітімінің қалыптасуы, айналасындағы адамдардың ықпалымен, әр ортаның тәлім-тәрбиесімен сана-сезімі, ой-өресі өсуі сан салалы соқпақтармен тармақталып жатыр. Абайдың жолы – оның ақындық дарын-талантының үздіксіз шыңдалу жолы немесе күрескерлік, қайраткерлік тұлғасының ширығып, шыңдалу жолы ғана емес, бұл адамгершілік-имандылық келбетінің кемелденіп, кемеңгерлікпен ұштасуына дейінгі ұзақ та ұлағатты, қиын да қилы жол.

«Абай жолының» тағылымдық тамаша бір қыры – адамгершілік құндылықтар мен имандылық қасиеттерінің адам бойындағы жат қылықтарға, жағымсыз әдеттерге қарсы қойылады, шынайы бейнеленеді. Бұл өмір заңдылығы десек те, оқырман, ең алдымен, қоғамдық түрлі жағдайларды көріп, біліп өскен, рухани жетілген жас Абайдың алуан жарқын ұмтылыстарын сезеді. Ең бастысы ақынның кісілік келбетін таниды. Абайдың Семейден оқудан ауылға оралғандағы эпизодта тәлім – тәрбиесі, ізгілік өнегелері көрініс тапқан.

Бала көп ішінен, ең алдымен өзінің шешесін көріп, соған қарай жүре беріп еді, шешесі анадай жерде тұрып.

– Әй, шырағым балам, әуелі ар жағында әкең тұр... Сәлем бер! – деді.

Абай жалт қарап барып жаңа көрді. Анадай жерде, қонақ үйдің сыртында, қасында екі-үш үлкен кісі бар – әкесі Құнанбай тұр екен. Ыңғайсыздықпен қысылып қалған бала, шешесінің

сондайлық салқын сабырлық мәнін ұқты да, әкесіне қарай тез бұрылды» [1,9].

Балаға қашанда ана жақын. Алайда әке – басты тұлға. Абай алдымен анасы Ұлжанға қарай беттегенде ниетін сезінген анасының әкесіне сәлем бергізуі де ежелден келе жатқан дәстүрге беріктік. Ананың «шырағым балам» деген жылылық мейірімінің өзі де тектілігін, аталы, ардақты жердің қызы екендігін көрсетеді. Авторлық баяндау арқылы жазушы Абайдың салқын сабырлық мәнін ұғып, әкесі Құнанбайға амандасу әрекетін жеткізеді. Қанша айтқанымен елден жырақтап, жатжерде, қалада оқып келген баланың тосырқап қалатыны да анық. Абайдың шешесіне қарай жақындауының тағы бір сыры – оның жасынан әже тәрбиесін көріп өскендігі, шежіре көңілден ертегілер мен аңыз-әңгімелерге, өлеңдерге, тарихи жырларға қаныққандығы.

«Әжесі әуелде көп-көп ертекттер айтқан. «Еділ-Жайық», «Жұпар қорығы», «Құла мерген» – бәрі де айтылды. Оның әңгімелерін түсте де, кешке де, тіпті, көш бойы да Абай айтқыза беретін болды».

Бұл сөйлемдерден Абайдың әжесінің ертегісіне қызығуы, құштарлығы байқалса, сонымен бірге білуге түйсінуге деген айрықша ынта-ықыласын да байқатады. Ақын сөзімен айтқанда «білмекке құмарлық» Абай болмысындағы ерекшеліктердің бірі

«Бертін келе, тәуір болып алған соң, әжесінен тағы бір әңгімелер тапты. Ол осы ел ішінде Зеренің жасынан бергі көргені, естігені жайында әңгімелер. Ел мен елдің шабысы, таласы жайында бірталай күндер айтты...» [1, 51]. Өсе келе Абайдың әжесінің көрген, естігені туралы әңгімелер тыңдауы мен ел, жер тарихына, халқының өткеніне қызығушылық сезімін қалыптастыруын сезінеміз. Халық басынан кешкен тартыс, шабыстарды есітіп, білу арқылы Абайдың өз ортасына, айналасына белгілі бір көзқарас орнықтыруы аңғарылады. Яғни, Абайдың ақындық қабілет, дарынының түлеуіне, әжесі Зеренің зеректігі мен зерделілігі айырықша ықпалын тигізген. Абайдың ақындық дарынының шындалуына әжесі Зере мен анасы Ұлжанның ұдайы ел тарихынан, ел ішіндегі түрлі оқиғалардан, өткеннің өнегесі мен өкініштерінен хабардар етуі әрі ел ішіндегі білімдар көне көздермен әңгімелесуі. «Тағы бір күндер Мамыр, Еңліктей қыздардың қайғыларын да айтып берді. Абай қажымай, жалықпай ылғи ғана ынтыға тыңдайтын. Кейде әжесі шаршап, айтпай қойса, өз шешесіне жабысатын. Ұлжан да көп әңгіме білуші еді. Және ол көбінесе өлеңді сөзді жиі айтады.

Оқымаған шешесінің әлі күнге ұмытпай, білдірмей сақтап жүрген зейініне таңқалады.

Нелер ескі заман жырларын, айтыс, өсиет, әзілдерін де көп айтып береді» [1, 5].

Әжесі ескінің естен кетпес әңгімелерімен баурап алса, анасының өлең-жырмен, айтыспен, өсиет, әзілдермен ауыз әдебиетінің барлық жырларымен ой-санасын жетілдіруі де, яғни дәстүр-салты бай елдің әдебиетінің байлығынан, асыл қазыналарының алуан, түрінен нәр алғандығын сезіндіреді. Бір жағынан Абайдың әдебиетке құштарлығын оятқан рухани мектеп іспетті.

«Осы түнде ас піскенге шейін Барлас «Қобыланды батыр» жырын жырлады. Абайдың қазақ аузынан да, кітап ішінен де өмірі естіп білген ең бір сұлу, ең бір әсерлі күшті жыры осы еді». Бұдан зерек ұғымтал баланың эпостық мұраларға ден қоюы, батырлық жырлармен рухтануы Абайдың жыр оқиғасына деген қызығушылығынан бөлек, оны кім шығарғанын білгісі келуі сол арқылы жыр тарихымен танысу ниеті көрінеді. Абай анасынан, әжесінен және ел аралаған ақын жыршылардан ауыз әдебиетінің небір құндылықтарына бала кезден құмартумен бірге, ақындық талантын шыңдаған. Осылайша ақындық мектептегі алғашқы қадамдарын бастаған. Ол әжесі Зеренің ақылын тыңдап, небір аңыз-әңгімелерін көкейге түйіп өсті. Есейген ержеткен шақта да үнемі әжесін есіне алуы да Зеренің парасатты болмысына деген сүйіспеншілікті сездіртеді. «Ата-ананың балаларын тәрбиелеуі – эпопеядағы ұлттық педагогиканың басты ерекшелігі болып табылады. Ана мен ұл қарым-қатынасы, баласының әже, ана сөзіне құлақ асуы, ақылын тыңдап, қате-кемшіліктерін айтса, түзеуге ұмтылу әрекеттері нанымды, танымды, тағылымды қырларымен бейнеленеді. Абайдың анасына деген махаббаты тұла бойына адамгершілік ізгілік қасиеттерді тоғыстыруынан айқындалады. Зере мен Ұлжанның аузынан небір өнегелі, өткеннің асыл мұраларын тыңдап өскен перзенттің тағы бір тағылымды қыры – ер азаматқа тән емес, жамандықты бойына жолатпау. Соның бірі әлде бір айтылған артық сөздерді өз ішінде қалдыру. Арадағы татулыққа еш кір келтірмеу.

«Абай бұл шешесімен дауласпайды. Айтқанын үндемей салқын ғана тыңдайды да, сол арада ұмытуға тырысады. Өйткені, шешесі Күнке айтқанды, оның баласы Құдайбергенді айтпайды. Ол әрқашан Абай келгенде қуанып қарсы алып, аса қатты бауыр тартады. Күнкенің сөздерін Абай өз шешесіне жеткізген емес...» [1, 212]

деп оны Ұлжанға айтпай іште сақтап, оңашада әжесіне айтып, ақылдасатынын, оны әжесі ешкімге білдірмеуін, өзі тыятынын жеткізеді. «Күндестік деген сұм мінездің ызғары ғой!» деген Зере сөзі – зердеге түйетіндей ой кесімі. Осыдан ақ аналардың бала тәрбиесіне ерекше мән бергені және кез-келген сөзді бірден – бірге айтып, сол арқылы бір-бірін араздастыру сияқты жат пиғылдан бойын аулақ салдырғаны байқалады. Мұның өзі ақынның бала шағынан мінез ірілігіне, ізгілік өнегесіне тәрбиеленгендігін сездірті. Абай әрқайсысын өз шешесінен кем көрмей, тең көргені де тағылымды тәрбиелеуіне игі ықпалын тигізген.

Абайдың білмекке құмарлығы, әр нәрсе-ні зерделеп көңілге тоқуы атшабар Қарабаспен кездесуде көрінеді. Жазушы мұны «Бұл жөнде Қарабас атшабарда Абай сезбей жүрген көп білім бар екен. Сәуір – бұл айдың арабша аты. Қазақша мамыр. Одан соң маусым... Абай қазақша ай атының бәрін сұрап, қайта-қайта қайырып жаттап алды» деп баяндайды.

Абайдың арабша ай аттарын білуге ынта-ықыласын, сол арқылы ана тілінің ерекшелігін сездіртеді. Көкірек көзі білмекке құштарланған талапты жастың сауалы мұнымен тынбайды.

«Осы отамалы» немене? Не деген сөз өзі? – деп, сұрауымен бірге, автордың сөзімен баяндасак:

«Осыдан соң: Айдың тоғаны» деген не? «Өліараның не мәні бар? «Қыркүйек неден қойылған? Абай осыларды да сұрастырып, көп қызық әңгімелер есітті» [1, 106]. Осының бәрінде Абайдыңзейін, қабілетін шыңдап, өлең жазу үшін көп білу қажеттігін ойға түйгендігін байқатады. Ай аттарының зердесіне тоқуы арқылы жазушы жас талапкердің білімнің бір көзі халықтың өзінде екендігін дәлелдейді. Абайдың ақындық дарынының қалыптаса бастауының нышаны ретінде Байкөкшемен батыл жыр қақтығысына түсуімен көрсетеді. Және Абайдың сирек кездесетін қауындап сөзін қолдануымен ойын, сөздік қорын байыта түскендігін де байқатады.

Абайдың қатты дауыстап:

Ойпаң жерге қауындап шөп бітеді,

Кей жігітке мал мен бас көп бітеді –

деп өлеңдетуіне Байкөкше жауабы:

Кей жігітті пысық деп болыс қойсак,

Қашан түсіп қалғанша жеп бітеді...

Байкөкшемен осылайша қаймықпай өткір жыр жолдарымен қақтығысуы Абайдың тұла

бойындағы ақындық қабілетінің ұшталып келе жату сипаты. Екі жол өлеңде елдің жағдайын, билік басындағыларын тілге тиек етсе, Байкөкше оның ойын ұғынып, мағынасын ашып, айқындап жеткізген.

Байкөкшенің болыстарды сынаған өлеңіне Тәкежандар кеңесін білдіргенде «ел көргенді бірге көріп, ел айтқанды бұрын айтатын сыншы болар!» деп қостауы да ниеттестігін аңғартады. «Абайға ағашты таулар қазірде ақ шидемінайналдырып киген, қыс кәрінің өзіндей көрінді. Шытқыл аяз бар. Терісінен ескен болымсыз ғана жел лебі білінеді. Абай түлкі тымағының бауын байлап бастап, әжесін есіне алды. Жүрерде, тұмағынның бауын байлап жүр. Құлақтан тиген шаншу жаман болады. Көресіні көріп отырмыз ғой, міні» деп, өзінің мүгедектігін мысал еткен. Суықтан сақтана жүруді көп айтқан» [1, 97]. Қыстың қысқаша суреттелуіде ақынның «Кәрі құдаң қыс келіп әлек салды» деген жыр жолдарымен мазмұндас. Таудың табиғатын сипаттау мен Абайдың түлкі тымағының бауын байлауды сабақтастыруы әжесінің суықтан сақтандырған ескертпесін есіне түсіреді. Айтушы әжесінің қамқор ниетін Абай ойына салады. Мұнда әжесінің немересіне деген мейірімі, қамқорлығы сезіледі. Балалық шағымызда талай көзіміз көрген ақ кимешекті әжелеріміз алдыдан шығып амандасқаннан кейін, тұлға-тұрпатымызға көз салып, әлдебір ескертулерін жасайтын, ақылын айтатын, мінеп те алатын. Әрі Зере әжесінің өзінің мүгедектігін мысал етуі – денсаулыққа жасынан көңіл бөлуге шақыру. Осынау эпизодтан әже мен немеренің арасындағы жарасымды қатынас та өрбіген. Бір жағы бұл көшпенді халықтың туған табиғаттың сырына ежелден қанықтығын әрі өз денсаулығын күтудің қам-харекетін жасап келгенін де аңғартады.

Абайдың балалық шағын суреттеуде автор адамгершілік қырларына тоқталады. Кейбір балалық мінез-қылықтары да болашақ ақынның өсу, есею кезеңдеріне тән ерекшелік ұғымында берілген. Жиреншенің Абайға қойған аты – Текебай тентек. Осынау әзілдік сипаттағы есімнің өзі Абайдың балалық мінез бітіміндегі ерекшелікті тап басып танытады. Кез келген балаға тән еркелік, тентектік тәрізді ерекшеліктерді тізбелеп көрсетуден гөрі, оның есею, ержетуге ұмтылыстарын қасиеттерін, дағдыларын көрсетуді көздесе керек. Мұның өзі Абайдың жас шағынан өзгелерден болмыс, табиғатының даралана түсуін айқындайды. Балалыққа тән кейбір қылықтар

көркем қиялдан туындаса да, өмірлік шындықпен үйлесім тауып отырады.

«Жасы Абайдан кішірек болса да, Есентай Абайға сен деп сөйлейтін. Атын әсте «Абай» демей, «Ыбырай» деп атайтын осы Есентайдан шыққан мінез-ді. Бұның үлгісімен соңғы кездерде Абайды Оразбайлар да, барлық араз топтарымен «Ыбырай» деп, «Құнанбайдың Ыбырайы» деп атайтын [2, 356].

Мұнда бір авторлық амал жасалған Абайдың шын аты – Ибраһим. Пайғамбар есімі Ыбырай деп оны ұнатпайтын, қарсы адамдардың қойған жанама есімі іспетті бейнеленген.

Сармолланың аузынан Абай атына айтылған сөзде оның есімінің Ибраһим екендігін ілтипатпен, құрметпен ауызға алуы да оның халық ішіндегі абыройының артып, қадірінің ұлғая түскенін білдіреді. Хазіреттің Абай туралы білгісі келгенде ол: «Мырза, сіз менен Абай жайын сұрадыңыз. Мен ол кісіні білмейді деп ойлаған шығарсыз сізге мағлұм болсын мен Ибраһим мырзаның қазақ халқына ұстаздық, өсиет етіп жазған сөздерін де білемін. Және аса зор құрметтеймін. Ол заманымыздың асылзада адамдарының бірі деп білемін» [2, 315] деп жауап береді. Бұл – Абайдың ағартушылық ұстаздық, азаматтық келбетіне қызметіне берілген бағалау.

Абайдың жасынан әжелерінен, ата-анасынан бойына сіңірген өмірлік өнегелерін, әдептілігін, адамгершілік қасиеттерін жазушы әр қырынан айқындайды. Абайдың айрықша бір ізгілік ерекшелігі – үлкендерге сәлем беру әдеті.

Бұл Есқожа ауылына барғандағы сәлемдесуінен көрінеді. «Өз ауылындай, Абай ауылының бар үйін жағалай аралап, үлкендеріне сәлем беріп, бірталайдан соң қайта оралып келді» [2, 437].

Абайдың үлкендерге сәлемдесіп болып, біраз уақыттан кейін қайта оралуында мән бар, әрқайсысының денсаулығын, отбасылық жағдайын сұрап қана қоймай, уақыт бөліп аз да болса әңгімелесіп қайтуы – мықты тәрбие негізі. Есқожа ауылындағы Үмітейдің ұзатылуына бару қажеттігін қозғаған да Абай. Өйткені тойға Әмірдің бастауымен салдардың келетіндігінен хабардар. Абайдың бұл ауылға келуінің ерекшелігі баяндалмайды. Автор ауылға келгенде Абай алдымен не істеді деген мәселеге тоқталды.

«Абайлар әуелі той қылып жатқан ауылдың үлкен үйіне кіріп Есқожаға сәлем беріп, «қайырлы болсын» айтты. Асты да осы үйден ішкен» [2, 437].

Ауылдың үлкен үйі, той иесі Есқожаға сәлем беруден бастап, одан кейін ғана тойға келген қауыммен жүздеседі. Асты да сол үйден ішуі – үлкенге құрмет белгісі. Осы бір сөйлемдерде Абайдың жасынан әже-анасының айтқан ақыл-кеңестерін зейінімен тыңдап, көкірегіне зерделеп өскенін, жақсы тәлім-тәрбие алғандығын айғақтайды. Абайдың сәлем берудегі ізгілігі өз алдына, әркімнің хал-жағдайын, денсаулығын сұрап ілтипат танытуы және де жөн-жобаны жақсы білетіні де байқалып отырады. Автор Абайдың саналы, ойлы, әдепті, ақылды, парасатты азамат болып өскенін оқырмандарға өнеге етіп ұсынады.

Әдебиеттер

- 1 Әуезов М. Абай жолы: роман-эпопея. Бірінші кітап. Абай. – Алматы: Жазушы, 2003. – 368 б.
- 2 Әуезов М. Абай жолы: роман-эпопея. Екінші кітап. Абай. – Алматы: Жазушы, 2003. – 432 б.

References

- 1 Auezov M. Abaj zholy: roman-ehpopeya. Birinshi kitap. Abaj. – Almaty: ZHazuшы, 2003. – 368 b.
- 2 Auezov M. Abaj zholy: roman-ehpopeya. Ekinshi kitap. Abaj. – Almaty: ZHazuшы, 2003. – 432 b.